

Vasilij Melik in slovenski slovanofili

Irena Gantar Godina

Profesor Vasilij Melik: zgodovinar, profesor, odličen svetovalec in predvsem dragocen mentor mlajšim zgodovinarjem in zgodovinarikam. Pogovori z njim nikoli niso izzveneli v prazno, nasprotno, bili so zelo navdihujoči. Njegov široki spekter preučevanj slovenske zgodovine in njenih osebnosti ni posebej vključeval slovanske ideje kot posebnega poglavja, toda vseskozi se je srečeval tudi s tematiko, ki je privlačila tudi mene, tj. s slovansko idejo v vseh svojih oblikah.

Slovanska ideja, panslavizem, tudi rusofilstvo, so ideje, ki so bile privlačne za številne Slovence, večinoma politike, kulturnike, izobražence. Toda tako kot pri drugih slovanskih narodih se je slovanska ideja tudi med Slovenci periodično aktualizirala, predvsem v kriznih obdobjih, v letih 1848/49, 1866/67 in zlasti po 1870/71. Pobudnica za tovrstne razprave praviloma ni bila Rusija, marveč tisti narodi, ki so se v danih kulturno-političnih okoliščinah počutili ogroženi, npr. Čehi, Slovenci in Hrvati, v drugi polovici 19. stoletja pa tudi Poljaki in Slovaki.

Pred letom 1848 so razprave o slovanstvu potekale v ožjem krogu slovenskih kulturnikov in znanstvenikov, npr. Antona Tomaža Linharta, pozneje tudi Matije Čopa, ki je bil v stiku s tedanjimi češkimi kulturniki/znanstveniki. Tako Čop kot Prešeren sta odklanjala Gajev ilirizem, prav tako tudi Kollarjevo idejo o samo štirih slovanskih »izobraženih dialektih«, kamor je Kollar uvrstil češki, poljski, ilirski in ruski jezik (O literarni vzajemnosti med plemeni in narečji slovanskega naroda 1836, v nemškem prevodu leta 1837). Prešernov krog je Kollarjevo idejo zavračal; kot eden redkih se je na Kollarjeve ideje odzval Prešeren z epigramom, s katerim je jasno povedal, kaj si misli o tem: »Čeh, Poljak in Ilir, Rus svoj 'zobraziti jezik, njih le mogočni ga rod ima pravico pisat'. Beli Hrovat, Rus'njak ne, Slovak ne, s Slovenci ne drugi, tem gre, Slave pesom, lajati, tace lizat'«. ¹

Vseslovanski kongres marca 1848 v Pragi je bil tudi za Slovence pomemben mejnik v razumevanju slovanskega povezovanja. In prav pregled Melikovih razprav pokaže, da so mu bili posebej zanimivi tisti politični oz. narodni programi,

¹ France Prešern, Bahači četvero bolj množnih Slave rodov, v: France Prešern, Poezije 1846, izšle 1847.

ki so vključevali tako zedinjeno Slovenijo kot slovensko povezovanje z drugimi slovanskimi, posebej v avstrijskem cesarstvu živečimi narodi. Enako velja za tiste slovenske politike in kulturnike, ki so izstopali po svojih političnih ali svetovno-nazorskih posebnostih. Med temi je bilo veliko simpatizerjev pa tudi načrtovalcev slovanskega povezovanja, zato sem se morala omejiti na nekaj najpomembnejših, ki so izstopali po svojih političnih stališčih: tako Matija Majar, J. E. Krek in Ivan Hribar, so bili vsi narodno zavedni privrženci slovanske ideje, pa vendar so se po razumevanju in delovanju za slovansko povezovanje v mnogočem razlikovali, antipod omenjenim pa je bil svojski Davorin Hostnik.

Vasilij Melik je veliko pozornosti posvetil prelomnemu letu 1848. Kot posebej privlačen in pomemben je poudaril Majarjev prvi slovenski politični program. V njem je Majar, med drugim, postavil prav povezovanje Slovanov kot eno od prioritet slovenske politike oz. narodnega gibanja. Za Melika je bil ključen Majarjev v političnem listu Slovenija objavljen prispevek *Slaveni in Nemci*. Majar je tu navajal krivice, ki jih v kulturnem in političnem smislu doživljajo Slovenci s strani nemških elit, in zavračal očitke, da gre pri slovanskem povezovanju za rusizem, panslavizem ipd. Kot je zapisal Melik, je Majar zagovarjal ljubezen do vseh Slovanov, »... kajti smo si bratje po krvi in kri ni voda ... Vsi Slovani našega cesarstva naj bi bili le en narod ...«²

Med pomembnejše Majarjeve zapise je Melik štel tudi članek *Dežele našega cesarstva*, v katerem je Majar predstavil svojo zamisel preureditve cesarstva: Avstrija naj postane zvezna država svobodnih narodov; zveznih enot naj bi bilo pet, ena od teh naj bi bila slovanska enota. Menil je, da so vsa slovanska plemena en sam slovanski narod, vsako pleme je svobodno in enako drugim. Majar je naštel deset plemen, Slovence, Dalmatince, Hrvate, Slavonce, Srbe, Čehe, Moravce, Slovake, Poljake in Rusine.³ (Manj znano je dejstvo, da je pred Majarjem imel podobne ideje hrvaški pesnik Ostrožinski,⁴ ki se je prav tako zavzemal za federativno ureditev Habsburške monarhije glede na etnične meje. Habsburška monarhija naj bi postala zveza svobodnih in enakopravnih narodov, toda v nasprotju z Majarjem Ostrožinski ni priznaval skupne slovanske nacije, marveč osem slovanskih, pri čemer je združil Hrvate in Srbe ter Čehe in Moravce.)

V času obnove ustavnega življenja je Majar v članku *Stanje Slovincov*, objavljenem v Novicah (13. in 20. marca 1861), v treh točkah naštel slovenske zahteve, med drugimi tudi bratsko slogo s Hrvati in vzajemnost s Slovani, zlasti avstrij-

² Vasilij Melik, Nacionalni programi Matije Majar Ziljskega, v: Vasilij Melik, Slovenci 1848–1918, Razprave in članki. Izbral, uredil in spremno besedo napisal Viktor Vrtnjak, Maribor: Litera, 2002, str. 62.

³ Prav tam, str. 63.

⁴ Utješinović Ognjeslav Ostrožinski (1817–1890), hrvaški pesnik in politik.

skimi. Velik odmev med Slovenci pa je imela etnografska razstava v Moskvi leta 1867, za katero je slovenski del etnografske dediščine pripravil prav Matija Majar.

Melik je menil, da se je Majar »v zgodovino burnega leta 1848 posebej zapisal z iniciativnostjo in pri formuliranju slovenskega političnega programa mu gre nedvomno prvo mesto ...« Pripisal mu je ne le visoko nacionalno zavest, marveč tudi vlogo pomembnega načrtovalca preureditve monarhije v zvezo enakopravnih svobodnih narodov. Videl ga je kot navdušenega Slovana, deloma fantasta, pa tudi realista in pragmatika, saj je svoj program prilagajal tedanjim okoliščinam. »V zgodovino burnega leta 1848 se je posebej zapisal z iniciativnostjo in pri formuliranju slovenskega političnega programa mu gre nedvomno prvo mesto.«⁵

Poleg Majarja sta bila Meliku najljubša slovenska politika – si upam zapisati – Janez Evangelist Krek in Ivan Hribar.

J. E. Kreka, utemeljitelja krščanskosocialnega gibanja med Slovenci, je označil kot eno osrednjih osebnosti tistega časa. Tudi Kreku slovanska ideja in medslovensko povezovanje nista bila tuja. Panslavizem je sicer odklanjal, saj ga je označil kot »neutemeljeno umetelno sestavljen pojem ...«, ki da je izmišljen, »izmislili pa so si ga nasprotniki Slovanov ...«, toda to ga ni odvrnilo od želje po tesnejših stikih z Rusijo.

Na Krekovem simpoziju v Rimu septembra 1991 je Melik J. E. Kreku posvetil prispevek *Pomen Kreka za slovensko zgodovino*, kjer je, med drugim, zapisal: »Od glavnih dveh Krekovih dejavnosti naj najprej in obširneje spregovorim o njegovem delu za svobodo slovenskega naroda in za jugoslovansko državo ...«. Po Melikovem mnenju je bil Krek »zelo navdušen Slovan ...« in »... prav tako navdušen za povezovanje na 'slovanskem jugu'«. Poudaril je, da se je Krek zavzemal za združitev sprva le avstrijskih Jugoslovanov, balkanski pa naj bi se nato naslonili nanje. »Moja pesem ... v državnem zboru in deželnem zboru kranjskem je bila vedno ta: rešite jugoslovansko vprašanje tako, da boste dali katoliške Hrvate in Slovence skupaj pod avstrijskim cesarstvom in potem bo država močna ... Na Balkanu vas Srb, Črnogorec, Bolgar, Romun ne bo več sovražil, ampak bo rekel: tam je prostost doma, politična, gospodarska, tam se da naprej priti, pojdemo in združimo se mi pod dvoglavim orlom,« je dejal na slovenskem ljudskem taboru v Šmihelu pri Pliberku 17. maja 1914.⁶

Kot posebej pomembno Melik omenja Krekovo odobravanje aneksije Bosne in Hercegovine leta 1909 v kranjskem deželnem zboru. Krek naj bi jo razumel kot prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov monarhije v samostojen državno-pravni organizem. Krekova misel, da so vsi južni Slovani en sam narod, je bila

⁵ Cit. v op. 2, str. 64.

⁶ Vasilij Melik, *Pomen Kreka za slovensko zgodovino*, Krekov simpozij v Rimu, Celje: Mohorjeva družba 1992, str. 107.

po Melikovem mnenju predvsem precej razširjeno prepričanje, da smo Slovenci premajhni in da bo poudarjanje enotnosti prineslo moč in premagalo vsa nasprotja.

Melik je v prispevku omenil tudi spomenico papežu leta 1915, ki so jo sestavili katoliški Slovenci in Hrvati, med njimi tudi Krek. V njej so se zavzeli za hrvaško-slovensko združitev v okviru monarhije. Majniška deklaracija leta 1917 se je po Melikovem mnenju razlikovala predvsem po poudarkih: medtem ko je bila združitev južnih Slovanov monarhije v posebno avtonomno enoto za Kreka dolgotrajnejša naloga, je bila v Majniški deklaraciji nujna zahteva tedanjega trenutka.

Melik je postavil Kreka v središče slovenskega boja za narodovo svobodo in še več kot to: pomen Krekovega delovanja je videl predvsem v organizacijskem, socialnem, gospodarskem in kulturnem delu. Poudarjal je, da Krekov pomen ni bil omejen le na katoliški tabor, saj je gibanje, kot je zapisal, pod njegovim vodstvom dvignilo kulturno raven vsega slovenskega naroda. V dvigu te ravni je videl glavni pomen Kreka za slovensko zgodovino.

Med pomembne slovenske politike je Melik uvrstil tudi Ivana Hribarja. Ko je Hribar ob 25-letnici Slovenskega naroda 1893 zapisal: »Krepko slovenstvo, zajemajoče svojo moč iz večno svežega nepremagljivega slovanstva«, je Melik v tej Hribarjevi opredelitvi za slovanstvo prepoznal bistvo Hribarjeve politične misli. V obsežni študiji *Ivan Hribar in njegovi Spomini* je velik del pozornosti posvetil prav Hribarjevemu slovanstvu in pozneje jugoslovanstvu.

Na prelomu stoletja Ivan Hribar sicer ni bil edini slovanoljub, »to je bila splošna značilnost Hribarjeve generacije ...«, toda, kot je v spremni študiji k Hribarjevim spominom ugotovil Melik, »... razlika je le v tem, da je pri večini bila to le zavest in vera, čustvena simpatija brez kakega posebnega znanja o slovanskih narodih ... brez posebne aktivnosti. Pri Hribarju pa je bila ta zavest vodilo za življenje in delo ...«⁷

Vseh Hribarjevih dejavnosti seveda tu ni mogoče opisati, saj je bil, lahko rečemo, *spiritus agens* številnih dogodkov, akcij medslovanskega sodelovanja vse do leta 1914. Občudoval je Rusijo in spoštoval češki narod. Tudi zato je velik pomen pripisoval neoslavizmu oz. novoslovanskemu gibanju, saj je v tem videl uresničevanje približevanja avstrijskih Slovanov Rusiji. Uspelo mu je organizirati vseslovanski časnikarski kongres leta 1908 v Ljubljani. Sama novoslovanska ideja je bila Meliku sicer simpatična, zanimiva, ni pa ji pripisoval kakega posebnega političnega pomena. Upravičeno, saj konkretnih rezultatov ni bilo, tudi zaradi političnih dogajanj tistega časa (balkanske vojne).

Čeprav se je Hribar sam imel za jugoslovanskega nacionalista, pa je bil po Melikovi presoji predvsem Slovan, ki je v vseh dosežkih prve svetovne vojne, v

⁷ Vasilij Melik, *Ivan Hribar in njegovi spomini*, v: Ivan Hribar, *Moji spomini*, Ljubljana: Slovenska matica 1984, str. 638.

nastanku Jugoslavije in Češkoslovaške, videl »slovansko vstajenje, poveličanje slovanstva ... in ko naj bi se našli narodi okoli Rusije ... in ko bo nastalo soporoštvo, se bo svetu pokazala vsa mogočnost slovanstva ...«⁸ Da »genij slovanstva še živi«, je še verjel tudi v poslovlilnem pismu ženi in hčerki (18. aprila 1941), ki ga je Melik objavil v spremni besedi k njegovim spominom.⁹

Na Melikovi raziskovalni poti pa so se pojavili tudi odkriti rusofili, npr. Davorin Hostnik. Le-ta spada me tiste Slovence, ki so v šestdesetih letih 19. stoletja izkazovali vedno več zanimanja in simpatij za rusko državo. Za zaposlitev v Rusiji so se kot gimnazijski profesorji odločili predvsem tisti, ki v domovini niso bili zaželeni. Med slovenskimi izobraženci, ki so se po letu 1867 odločili za zaposlitev v Rusiji, so bili tudi Martin Bole, Fran Celestin, Franc Štifter, svoje vtise pa so objavljali v slovenskih časnikih in časopisih, v Slovanu, Slovenskem narodu, Slovanskem svetu, pozneje tudi Ljubljanskem zvonu. Poročali so o razmerah v Rusiji, eni bolj, drugi manj kritično. Med njimi je izstopal Davorin Hostnik, s psevdonimom Krutorogov, rusofil, do katerega je bil Melik tako v prispevku *Družbene razmere v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja* kot v študiji *Ivan Hribar in njegovi Spomini*, izrazito kritičen.

Ne le z nekritičnim poročanjem o razmerah v Rusiji, precej bolj je Hostnik slovensko javnost razburjal s tem, da se je zavzemal za uvedbo slovanskega bogoslužja pri vseh slovanskih narodih, ali ko je pisal o protislovanskem sodelovanju Vatikana in Bismarcka, o črni internacionali ipd. Ne med Slovenci ne širše si ni pridobil simpatij, še več, objavljanje Hostnikovih protinemških oz. protiaustrijskih člankov v Slovenskem narodu ni minilo brez posledic. Ivan Hribar, ki mu je to omogočil, je moral oditi iz odbora Narodne tiskarne.

Kot najbolj kritično je Melik izpostavil Hostnikovo misel oz. zahtevo, naj bi Zedinjeno Slovenijo črtali iz narodnostnega programa, ker naj bi s tem razjezili Nemce, proti katerim pa se je treba bojevati, »saj je cilj Nemca ubiti Slovana ...« Ob tem je Melik zapisal, da je bilo »Hostnikovo slovanstvo popolnoma nekritično zaljubljeno v Rusijo ..., napadalno do vseh njenih sovražnikov, brez vsakega razumevanja za poljske ali bolgarske težnje po samostojnosti ...« Menil je, da so bili njegovi prispevki v Slovenskem narodu pisani temperamentno, dostikrat tudi vulgarno, njegove ideje in zahteve so bile za tedanja slovensko politiko, tako za katoliški kot liberalni tabor, preveč radikalne oz. povsem nesprejemljive.¹⁰

Naj omenim še en izraz slovanskega povezovanja, neoilirizem, ki se je propagiral v letih po aneksiji Bosne in Hercegovine leta 1908 in v letih 1912/13 kot

⁸ Prav tam.

⁹ Prav tam, str. 653.

¹⁰ V. Melik, *Družbene razmere v ljubljanski škofiji v drugi polovici 19. stoletja*, v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918*, cit. v op. 2, str. 537.

neka posebna – pogojno rečeno – različica slovanske/jugoslovanske ideje. Glavni zagovornik Fran Ilešič je s svojimi razpravami o združevanju jezikov ipd. spodbudil veliko razprav o prihodnosti Slovencev. Zlasti anketa v *Vedi* leta 1912/13 je imela dober in pomenljiv odmev med kulturniki in izobraženci. Meliku so bile ideje neoilircev povsem nesprejemljive. Zapisal je, da so bile to ideje, ki so nastale »v strahu pred agresivnim nemškim nacionalizmom, osamljenostjo ... in ideje, ki so ob vseh zdravih sestavinah in pravih ugotovitvah pretežno konfuzne in nerealne, rojene iz popolnega nepoznavanja položaja in resničnih razmer med jugoslovanskimi narodi ... Videti je bilo, kakor da sta res samo dve možnosti: ali da se ponemčimo ali utonemo v jugoslovanstvu. Tisti, ki so drugače mislili, so bili v defenzivi ...«¹¹

Kot protiutež tem razmišljanjem je posebej označil Cankarjev govor leta 1913, ki da je preroško videl v prihodnost, zaznal bližnji propad Avstrije in nastanek Jugoslavije, posebej pozneje pa še zvezno republiko jugoslovansko. Zoperstavil se je miselnosti, da naj bi »se odpovedali slovenstvu, enakopravnosti in enakovrednosti med jugoslovanskimi narodi, posebnostim in različnostim kulture ... slovenskemu jeziku in domovini, lastnemu ponosu in samozavesti ...«¹²

Glavni pomen Cankarjevega govora je Melik videl predvsem v »njegovi razmejitvi pozitivnih in negativnih strani takratnega (pa tudi poznejšega) slovenskega jugoslovanstva ...«¹³

Kljub tako različnim razumevanjem slovanstva in pomislekom je bil Melik prepričan, da so bili Slovenci s srcem navezani predvsem na slovanstvo. Hkrati je trdil, da ne slovanska ne pozneje jugoslovanska ideja nikakor nista bili protiavtstrijski. Bili sta avstrijski pri zagovornikih trializma in protiavtstrijski, jugoslovanski pri preporodovcih.

Vasilij Melik je z novimi podatki, razmisleki in drobnimi detajli vsakokrat dopolnjeval raznoliko zgodovinsko podobo/sliko privrženosti Slovencev slovanski ideji. Menim, da je sam verjel v neko solidarnost in vzajemnost med slovanskimi narodi, čeprav se je prav zaradi svojega širokega znanja in poznavanja takratnih razmer dobro zavedal težav in zato ostal realist.

¹¹ V. Melik, Slovenci v času Cankarjevega predavanja o jugoslovanstvu, v: Vasilij Melik, Slovenci 1848–1918, cit. v op. 2, str. 694.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam, str. 495.